

Réber eltűnt világa

Az elmúlásról szólt minden ezen a kiállítás megnyitón. Nem azért, mert a díszvendégkiosztóban csak a fiú, Janikovszky János képviselhetette az írónt, Janikovszky Évát, és a feleség, Radnóti Zsuzsa az író, Örkény Istvánt. Ráadásul a méltán emlegetett legjobb (egyetlen?) követőt, Tettamanti Bélát, az imént kellett eltemetni. Ezek legfőbb biológiai tények. A száz éve született Réber László teljesítménye azonban ma, itt és most, a Döbrentei utcai remek kiállítóterben más okok miatt látszik múlt idejű csodának és igazi befejezett művészettörténetnek. Mit tudott ő, és mi az, ami a későbbiek során, napjainkban folytathatatlan lett? Miért érzünk úgy, mint a házból elűzött római polgár, aki hiába is keresne egy újonnan faragott akantuszleveles oszlopfőt a gót Alarik dúlta Örök Városban?

Az igény

Az életrajz első fele igazi és tipikus huszadik századi rémmotívumokkal pettyezett művészsors. Van benne katonaság és orosz hadifogság, elmaradt főiskola és kényszer diktálta sodródás. A krónika megemlékezik a *Szabad Szájról*, utána pedig a *Ludas Matyiról*, mint karikatúragyártásra szakosodott hivatalos vicclapról, de még ez is csak a jéghegy csúcsa. Az önképzés útján virtuózzá vergődő Réber él, ahogy tud: az ötvenes években készített humoros levelezőlap-grafikái egyébként magányújtéményem féltett darabjai. Sanyarú lehetett ilyeneket szakmában

gyártani. Leírok egyet mégis, mert – kis túlzással – belelátom a későbbi mestert.

Egy magányos plüssmackó kivételével üres a játékszert polca. A létrán, fent összehúzott szemöldökű ingerült eladó. A földön halomban hever a lerámolt áru: hintaló, roller, baba, labda. Minden a padlón van, hátra van még az utolsó darab. A létra alján rövidnadrágos gyerek, főnöki mozdulattal utasítja a szolgaszerepbe kényszerített alkalmazottat. „Most azt mutassa...”, bök az elárvult mackó irányába, mert a vevő úrnak semmi se elég.

Tudom, olyan vonalasan rajzolt helyzetkomikum az ábra alapja, amelybe nem zavar bele se árnyék, se satírozás, se valórjáték. Az alapokat a cukiság professzora, Walt Disney rakta le, ezt formázta kicsit fanyarabbra a hidegháború alatt is be-belopakodó francia Jean Effel. (Saul Steinberg majd az olvadás után jön, a micimackózó Edward Shepard még polgári lakások titkos örökségeként vár újrafelfedezésre. Ők a nagy, világhírű karikaturista kollégák.) Mégsem a rajz a lényeg, hanem az, ami lerajzolhatatlan. A vonalakat körülvevő úr, a szituációt létrehozó szellem, a Semmi.

A realitás hiánya mutálódik itt groteszk energiává, nem pedig a *valódi* vizualitás. Az előbbit csak *tudjuk*, az utóbbit csak *látjuk*. Az előbbi *intellektuális* felismerésen alapszik, az utóbbi a konkrét megrendelés *érzéki* megjelenésén nyugszik. Az előb-

bi a réberi rajzflozófiai magatartásának lényege, az utóbbi inkább korfüggő elem.

Ami az utóbbit, az „érzéki megjelenést” illeti, a Virág Benedek galériabeli kiállítás remek válogatásának karaktere persze egészen más. Nem-hogy zseniek nincsenek benne, de még a gyermekkönyvek illusztrációi is távol maradtak. (A Janikovszky- és Tamkó-Sirató-grafikákra is csak egy vitrinnyi kötet emlékeztet. A nagy egész amúgy is látható a székesfehérvári Réber Házban – lesz később is miből meríteni.) A kurátor, Révész Emese, a hazai alkalmazott grafika legprofibb és legmélyebb elemzője a Réber által megképesített „magas irodalomra” fókuszált. Karinthyra, Benjámín Lászlóra, egy-két rajz erejéig Szerb Antalra, Bulgakovra, de mindenekelőtt Örkény Istvánra meg Kurt Vonnegutra.

252

Egy irodalmi Atlantiszra, amely még a nyomtatott könyv kifinomult fogyasztóira számíthatott. Azokra a régimódi olvasókra, akik még a puccsszerűen hatalomra került tablet-laptop-mobil rezsim előtti világban beszereztek egy könyvespolcot, szemükkel végigcirógatták a – ma már fillérekért kapható vagy kidobásra ítélt – kedveseiket, és beleborzongtak, hogy egy szofisztikált vonal folytatása lehet egy írott sor, és fordítva, hogy a mondat kacskaringója egy tollal húzott ravasz labirintusban végződhet.

Ők voltak a *papíremberek*, és a szöveghez kapcsolódó képigényüket is ez az anyag határozta meg. „A papír annyival tökéletesebb és annyival tökéletlenebb műszer az embernél – írta egy aforizmájában Halász László pszichológus –, hogy szintén elbír mindent, de minden meg is lát-

szik rajta.” A *Mozgó Világ* büszkeségei közé tartozik, hogy éppen e mű kapcsán – még 1992-ben – személyesen kérhette föl Rébert e sorok illusztrálására. El is készült a munka: e passzushoz például egy négyzetet rajzolt, benne egy szájként működő gondolatjellel, egy jobb szemként ható kötőjellel továbbá a bal szem helyén egy számárfültre emlékeztető behajtással. A papíremleren ugyanis minden meglátszik, mert érzékenyített matériából készült. Az új barbárság jelenkorában a képdömping le is váltotta szegényt.

A stílus

A szakirodalom megegyezik abban, hogy a képzőművészet és az alkalmazott grafika közötti senki földjén parkoló Réber olyan kifinomult és minimalista vonalkultúrán nyugvó alapanyagot használt, amelyben a képzelet szabadon mozoghatott. Szokás vele kapcsolatban Ország Lilit, Bálint Endrét vagy Deim Pált emlegetni a hazaiak közül, Giacomettit, Nicholsont és persze Kleet a külföldiek közül, vagyis az egzisztencializmussal fűszerezett posztszurrealistákat, az avantgárd második hullámának világháborús élményekkel terhelt képviselőit és a hiperurbánus értelmiségieket.

Lenne ebben valami, ha a művész remegően húzott sötét nyomhagyásai nem térnének le minduntalan a szakszerű autonómia ösvényéről, és ha nem engedne a humor, azon belül is a legfeketébb szarkazmus eleméntáris vonzásának. Ezen a kiállításon az illusztrációk között is annyi a koporsó, a csontváz, az akasztott ember, a halálhörgés, siralom, hogy a szív majd megszakad a röhögéstől. Antisznob devianciájával elérte, hogy életében ne vegyék egészen

komolyan. Egy nemzeti galériabeli Műhely-kiállításon kívül nem hívták soraik közé a bennfentesek. A képzőművészet reguláris hadserege nem számolt képességeivel. Hiába, mindig gyanús, ha valaki nonkonform, és a tehetségén túl ráadásul szerethető. Így járt kicsit Karinthy, így járt kicsit Örkény, és nagyon így járt kongeniális illusztrátoruk, Réber László.

Ami nagy hiba volt a szakma részéről, de nagy szerencse a mai néző számára. Talán az installációt tervező Babos Bertalan Zsilinek, talán a grafikus Rakusz Tamásnak, talán az elmúlt korból származó, váratlanul érkező üzenetnek tekinthető, hogy ez a „kisművészeti” skatulyába dugott teljesítmény egyszeriben „nagyművészeti” ambíciókat mutathatott föl. Az ember nem gondolta volna, hogy egy eredetileg pár centis illusztráció (egy férfi- és egy női sziluett) kibírja a nagyítást, sőt kibír maga körül egy kopott barokk fakeretet is. Hogy az egyik akasztott embert ábrázoló rajz kitágulhat, bemászhat egy kibelezett tévékészülékbe, és onnan hökkentheti tovább nézőjét. Hogy egy másik akasztott ember – egész testén a napok múlását jelző rovatkakkal együtt – felkúszik a falra, és freskóméretre átmásolva egyszerűen sokkolja alkalmi vendégét. Hogy egy állólámpát ábrázoló rajz egyszerre csak gondol egyet, és nemcsak szárba szökken, de a térbe is kilép, szoborrá válva szakít korábbi létmódjával.

Persze, aki figyelmet szentelt Réber művészi életrajzának, egy-egy látvány előtt nem is csodálkozott nagyon. Végül is, ama bizonyos egyetlen nemzeti galériabeli kiállításon minimal artos nagyplasztikákkal is

szerepelt. A műtermében plasztilinnal készült szobrok is sorakoztak. A Pannónia Filmstúdió pedig – miután az ötvenes években vezető szinten is kitanulta az animációt – két testesebb mű megvalósításában is segítette. (Vetítik is őket a kiállítás egyik apró termében.)

Mekkora energia feszült hát ezekben az ártatlannak tetsző, apró méretben születő és elszabadult vonalakban! Az újság és a könyv börtönéből kiszabadulva az ő rajza úgy izmozik, mint a palackból kiszabadult dzsinn a szegény halász előtt. A szegény halász (a néző) pedig jól megtanulja: igaz ugyan, hogy a „small is beautiful”, de a „big” viszont „strong”. Nagyon „strong” a Döbrentei utcában.

Az individuum

Az egyik egypercesben írta Örkény: „Amin vitatkozunk, nem is olyan bonyolult. Egészen egyszerűen is megfogalmazható: Egyformák vagyunk-e mi, rizsek? És mit hoz a jövő? És milyenek lesznek a leszármazottaink?” (Egy rizsszem panaszai) Az összbenyomás olyan, mint ha Réber művészetének központi kérdése is e metafora köré épült volna. Révész ezt műveltebben mondja, Heideggerre és Sartre-ra hivatkozva írja tanulmányában: „az anonim tömeg-ember elvont, bábszerű figura, minden egyéni vonást nélkülöző, sematikus lény. Másutt épp a különálló személyiség megtestesítője, magába zárt, a külvilágtól erős körvonalakkal elhatárolt létező... képi megfelelője.” Ez grafikai teljesítményének lényege.

Kik vagyunk? Milyenek vagyunk? Vagyunk-e egyáltalán? Ilyen kérdésekkel művészek manapság azért foglalkoznak ritkán, mert kevésbé

rentábilis filozófiai kérdéseken töprengeni. Gondolom, nem is kifizetődő. Kötelékben repülve esélyesebben élik túl a sanyarú időket, a csoport-szolidaritás segíti az érdekérvényesítést, törzsi viszonyok közepette életveszélyes az „egyrészt-másrészt” dilemmákkal nehezíteni a rögös utat.

Réber luxusa intellektualitásában rejlett. Még csak nem is kérkedett magányos stílusával, és tudomásom szerint nem is nagyon panaszkodott gúzsba kötő munkaviszonyai miatt. Ha felkínálták neki az üres helyet,

telipötyögte ábraival. Ha tehette, örömmel vállalt nagyszerű írók mellett szerzőtársi szerepet. Álruhában járt, mint gőgjét rejtő igazi művész, következésképpen igazi álruhás remekműveket alkotott. Ma erősebbek, mint a saját korában.

„Éljen a kérdőjel, vesszen a pont!” **Réber László** (1920–2001) irodalmi illusztrációi. Virág Benedek Ház, Döbrentei u. 9. Nyitva: 2020. jún. 28. – okt. 1. Kurátor: **Révész Emese**, látványtervező: **Babos Bertalan Zsili**.

László Ferenc

A pénz beszáll

Cápák között

254

Bármit is gondoljunk és tartsunk a magyarországi kereskedelmi televíziókról és vezetőikről, azt azért okvetlenül botorság lenne kétségbe vonnunk, hogy tisztában vannak a kapitalizmus működésével. Ezt bizonyítja a műsorpolitikájuk csakúgy, mint a filléreskedést sohasem restellő húzásaik jószerint végtelen sora, hogy a politika közegével való rugalmas kapcsolattartás metódusát már ne is említsük. Minden elvontságot és pláne mindennemű idealizmust nélkülöző tudás ez, hiszen a világbíró gazdasági szisztéma (amely éppenséggel másutt sem kimondottan laboratóriumi körülmények között működik) ezen a vadkeleti tájékon folytatólagosan értelmet ad a régi „tudszoc” broszúrák alábbi sokat koptatott fordula-

tának: a kapitalizmus farkastörvényei.

Mindezek ismeretében az RTL Klub által tavaly elindított és a „befektetési show-műsor” értelmező alcímmel ellátott *Cápák között* kifejezetten érdekes formátumnak tetszik, amely valósággal kiragyoa a végtelenített szappanoperák, akadály- és sorversenyek meg trashrealityk, áltehetségkutatók gyatrán felfényezett szürkeségéből. No, nem mintha az angolszász licenc nyomán honosított műsor ténylegesen arra vállalkozna, hogy érzékeltesse a nézőkkel, miként is működik az üzleti élet Magyarországon. Ilyesmit ugyanis aligha lehetne főműsoridőben és obligát fikciós tódítás körítése nélkül megkockáztatni. (Vagy ha tán lehetne is, még nemigen próbálkoztak meg vele.)

A *Cápák között* ehelyett azt a meglepő fejleményt és szembeötlő pikanteriát kínálja fel a közönség számára, hogy a pozitív eszményállítástól amúgy programszerűen tartózkodó kereskedelmi televíziózásban szinte a legváratlanabb ponton (és téma körül) bukkant most fel a példamutatás gesztusa. Igaz, nem minden előzmény nélkül, hiszen majd másfél évtizede ugyanezen a csatornán az *Ecopoly*, illetve utóbb *Az első millióm története* is valami ilyesmire tett kísérletet – csakhogy iskolás módon és a nézői érdeklődést alig-alig felkeltve. (E műsorok masszív észrevétlenségét jól érzékelteti a tény, hogy a negyven feletti nézőnek a *Cápák között* sokkal inkább Pomezanski György *Felkínáalomját* juttathatja az eszébe, semmint, mondjuk, a gyorsan hamvába holt *Ecopolyt*.)

A kapitalizmus hősi mitológiáját idézi mindjárt a show-műsor mentoraikat bemutató, minden adás kezdetén elmaradhatatlanul ott szereplő összeállítás is. A „cápák” természetesen mindahányan a „saját erejükből” érték fel a csúcsra, ez expressis verbis el is hangzik, no és persze a kötelezően túlszpilázó irányú képsorok és kísérőszövegük értelemszerűen azt is nyomatékosítják, hogy a kemény munkát milliárdosként sem iktatja ki a napirendjéből egyikőjük sem. Itt tehát senki sem vagdossa henye tőkepenzes módjára a szelvényeket hó- és évszámra, de nem is örökli meg senki csak úgy a vagyonát, ahogyan nyilvánvalóan a házasságoknak meg a válásoknak sem lehet érdemi szerepük a fényes anyagi helyzet megalapozásában.

Mégis, túl minden habosításon és fehérítésen, adva van öt valószínűség, hús-vér kapitalista mentor,

ami hatalmas és üdvös különbség ahhoz az általános kertévés gyakorlathoz képest, amely rendszert a celebgyártás, illetve a celebtovábbhasznosítás terepének teszi meg a mindenkori zsúriket és az egyéb hasonló grémiumokat. Tomán Szabina, Balogh Levente, Balogh Péter, Fehér Gyula, Moldován András: ők a *Cápák között* második évadának öt mentora, s egyrészt nekik kell nemet vagy – a saját pénzüik kockáztatásával! – igent mondaniuk a szép sorban elébük járuló pályázók terveire és ajánlataira, másrészt nekik kell összjátékukkal felszínen tartaniuk magát a műsort.

Az utóbbi feladaton kezdve az ismertetést, itt kevésbé meglepő módon jól felismerhető az internacionális és egyszersmind univerzális szabványt másoló szereposztás. Vagyis a hagyományok szellemében a *Cápák között* egyetlen női mentorának jut a legempatikusabb, a kérdéseivel sohasem kekeckedő, érzékeny szívkirálynő szerepe. Míg Moldován András például a nyersen őszinte fickó, azaz itt: „a szókimondó sertésmogul” (vajha miért nem sertéskirály – á la Zsupán?) figuráját alakíthatja. Igaz, a kellemetlen fráter rendszerint nélkülözhetetlennek tekintett szerepét ezúttal sem ő, sem más mentortársa nem ölti magára. Talán mert egy sprőd modorú tőkés rombolná a kortárs hazai valóságtól teljességgel eloldozott kapitalizmuskép illúzióját? Vagy csak a személyes imázsát félti mindahány pénzeszsák?

Akárhogy is, (Lilu kivételével) szemre csupa kedves ember tárgyal az ajánlattevő kisvállalkozókkal, és ez a műsornak egyáltalán nem árt meg. Mi több, a mentorok túlnyomó

része nemcsak meglepően szavakésznek és kameraképesnek bizonyul, hanem okosnak is. Így aztán a más-kor megszokott zsűrijeleneteknél sokkalta természetesebb és oldottabb konverzációk tanúi lehetünk. S miközben az irigy néző, úgy lehet, eredendően készséggel megutálná e dúsgazdag alakokat, a mentorok működése inkább rokonszenvet ébreszt. „Hagyd az egészet a fenébe!” – tanácsolja el például a fent említett sertésmogul az „ízek Beethovenjét”, aki feketeborssal ízesített tonikját próbálná eladni, s ez a keresetlen kiszólás teljességgel nélkülözi a bántó élt. Ahogyan meglepő módon abban sem érződik túlzott atyáskodás, amikor ugyanó a „csudálatos kislány vagy” fordulattal cukrozza meg egy másik elutasító állásfoglalását. De még az is hitelesen-és-kedvesen hangzik, amikor a műsorvezetői erényeket felmutató – Ustream-társalapító – Fehér Gyula ezekkel a szavakkal dob vissza egy igencsak kidolgozatlan üzleti tervet: „nagyon aranyosan elkummantottad”. (Igaz, azokra a fránya részletekre nekik és a műsorkészítőknek is jobban kellene figyelniük, hogy ne kerüljenek adásba olyan bakik, mint amilyen a második évad hetedik adásában hangzott el, ahol is a hétmilliós árbevétel tétele a párbeszéd során minden magyarázat és reakció nélkül ötmillióssá változott át.)

Apropó, eltanácsolás, elutasítás és visszadobás: a cápákban szembetűnő módon nem tombol a befektetési hajlandóság. Egyszerűbben fogalmazva, a mentorok nemigen akarnak költeni, részesedést vásárolni a felkínált vállalkozásokban. Vagyis a sorjázó ötletek minőségétől és kidolgozottságától nagyjából függetlenül adásonként többnyire legfeljebb egy-egy pénzes ajánlatot kockáztatnak meg. (Ígéretes tudóspalántának végeredményben éppúgy derűsen sajnálkozó nemet mondanak, akár csak a remek ötlettel előálló alma-termesztőnek.) Ami persze érthető is, elvégre ki akarna könnyelműen milliókat elkölteni a saját drága pénzéből – alig pár perces ismeretséget és egy röpke demonstrációt követően? Még úgy is, hogy a *Cápák között* adásaiból figyelmet érdemlő módon hiányzik az amerikai változatban ott szerepeltetett kiírás, amely szerint a műsorban elhangzó ajánlatok valódi, érvényes megegyezések.

Ki tudja, lehet, hogy éppen ezen a ponton mégiscsak tetten érhető a létező magyar kapitalizmus valósága? Az ugyanis kőkemény – ellentétben a mentorokkal.